

הרב חיים סבתו

מלאכת בורר

מלאכת בורר היא אחת מט"ל מלאכות שהעושה אותן בשבת בשוגג מתחייב חטאת ובמזיד מתחייב סקללה.

בורר היא מלאכה בסידרת מלאכות תיקון הפת המתחילות בזריעה וחרישה ומסתיימות באפיה, והיא אחת משלש מלאכות הדומות זו לזו בתכליתן שהיא הפרדת החטה מן הפסולת. ואלו הן: בורר, זורה ומרקד. הדישה היא ראשית פעולת הפרדת גרגירי החטה מן המוץ, והבריירה היא סיוס התהליך המתקן את גרגירי החטה לטחינה, לישה ואפיה.

במלאכה זו כמו במלאכת דש לא נוצר דבר חדש. המלאכה היא הפרדת האוכל מן הפסולת, ועצם ההפרדה הזו שבלעדיה אי אפשר להתקין את הפת כראוי, היא המלאכה שנאסרה¹. הקיונים סביב מלאכת בורר מרכזים בסוגיא אחת במסכת שבת בפרק שביעי, שעיקרה ברזיתא שלשונה סתום ושנאמרו לה בגמרא חמשה פתרונות, ובעוד כמה קטעים מפרקים אחרים במסכת שבת (פרק עשרים בעיקר). ובמסכת ביצה וכן כמה פוסקות בירושלמי.

תוך כדי עיון בעשרות שאלות מעשיות להלכה בספרות הפוסקים ובספרות התשובות מתפתח דיון בכמה נקודות מרכזיות בסוגיית בורר שניתוחן משפיע על פסק ההלכה.

עיון זה תלוי בניתוח מדוקדק של הסוגיות הנ"ל, ובהבנה הגיונית של מלאכת בורר כשלעצמה ושל מלאכת בורר ביחס לדש. הרי כמה דוגמאות מעשיות שנידונו בפוסקים ביחס למלאכת בורר: ברירת קטניות, קילוף פירות, אכילת דג תוך כדי נקוין מעצמות, הכנת זרקות לאכילה באמצעות הסרת עלים מעופשים, שטיפת פירות מבוץ, סינון יין, מזיגת תה תוך כדי סינונו, מחבץ, מפריד בין חלבון לחלבון של ביצה, נטילת סוג מסויים של בשר מתוך קדירה מעורבת, הנצאת חרק מכוס משקה, נטילת בגד מערימת בגדים, מיון סכו"ס וספריס ועוד.

ברפרוף קל זה כבר אנו למדים שלימוד מדוקדק של הלכות בורר הכרחי לידיעת כללי הכנת המאכלים לשבת וחיוני לשמירת השבת כהלכתה.

הנושאים המרכזיים שהעיון בהם קובע את היחס לשאלות העיקריות בסוגיא ושנידונים הן בסברא והן בראיות מן הגמרא הם כדלהלן:

1 ועיין באגלי טל שהסביר מדוע אין זו מלאכה שאצל"ג.

- (א) הגדרת תערובת שהברירה ממנה נחשבת למלאכה.
 (ב) מה היא דרך ברירה ומה היא ברירה שלא כדרכה.
 (ג) דרך אכילה - מותרת. מה היא דרך אכילה?
 (ד) ברירה בין שני מיני אוכלין ולא בין אוכל לפסולת.
 (ה) ברירה מתוך מין אחד. ומהי הגדרת מין אחד.
 (ו) ברירה בין שני מינים שאינם אוכלין.
 (ז) האם מין כשהממין זקוק לשני הריכוזים או שאינו זקוק לאף אחד נחשב לברירה.
 (ח) בורר ביחס לדש. הפרדת פסולת המחוברת לאוכל - ברירה היא?
 (ט) ברירה ביבש לעומת שמור בלח.
 (י) ההגדרות המדויקות של לאלתר ושל כלי ברירה.

א. נתוח הסוגיא

ראש דבר, עלינו לנתח את הסוגיא העיקרית של בורר, ממנה נובעים כל הדיונים. הסוגיא מתבססת על ברירתא שלשונה סתום:

"ת"ר: היה לפניו שני מיני אוכלין; בורר ואוכל.
 בורר ומניח.

ולא יברור. ואם בירר חייב חטאת."

על שאלת הגמרא: "מאי קאמר"?
 מוצעים ע"י האמוראים חמשה פתרונות.

- 1) עולא - בורר ואוכל - לבר ביום.
 בורר ומניח - לבר ביום.
 ולמחר - לא יברור. ואם בירר חייב חטאת.
 החילוק הוא בזמן. בין בו ביום למחר.
- 2) רב חסדא - בורר ואוכל - פחות מכשיעור.
 בורר ומניח - פחות מכשיעור.
 וכשיעור - לא יברור. ואם בירר חייב חטאת.
 החילוק הוא בכמות. בין פחות מכשיעור לכשיעור.
- 3) רב יוסף - בורר ואוכל - ביד.
 בורר ומניח - ביד.
 בקנון ותמחור - לא יברור. / פטור אבל אסור.
 בנפה וכברה - לא יברור. / וחייב חטאת.
 החילוק הוא באופן הברירה. בין ידו לכלים.
- 4) רב הוננא - בורר ואוכל - אוכל מתוך פסולת.
 בורר ומניח - אוכל מתוך פסולת.
 לא יברור - פסולת מתוך אוכל. ואם בירר חייב חטאת.
 החילוק הוא באופן הברירה. פסולת מאוכל או אוכל מפסולת.

(5) אביז - בורר ואוכל - לאלתר.
 בורר ומניח - לאלתר.
 לא יברור - לבו ביום.
 ואם בירר - חייב חטאת (כבורר לאוצר).
 כלומר - החילוק הוא בזמן בין לאלתר לבו ביום.

על כל הפתרונות הללו עלינו לשאול מהי סברת חילוקם והיכן רמז הוא בלשון הברייתא.

כמו כן עלינו לשאול שתי שאלות נוספות. כמי פסקה הגמרא להלכה, והאם הפתרונות שהוצעו חלוקים זה על זה, או שהם מציעים פתרונות שונים לברייתא אבל מסכימים להלכה.

ברש"י ובתוס' אנו מוצאים שהחילוקים בנויים כולם על המושג 'דרך ברירה'. שדעת האמוראים שהזכרו הם: שלאלתר, או בו ביום, או ביד או אוכל מפסולת או פחות מכשיעור, כל אלה אינם דרך ברירה. ועיין רש"י ד"ה פטור, וד"ה אוכל, וד"ה ובורר שבכולן כתב "שאינם דרך ברירה" ובד"ה פטור ביאר שיטתו שתי דרגות של "כלאחר יד" שהוא המושג של שינוי המוכר לנו בכל מלאכות שבת אבל אינו מתיר לכתחילה אלא רק פוטר מחטאת ומסקילה. ויש דרגה של "אינו דרך ברירה כלל" שפירושה הוא שיטת מלאכות ששיטת עשייתן המקצועית היא חלק מההגדרה של המלאכה. אך כאשר נעשה הדבר באופן שונה שאינו דרך הבוררים, אין זה שינוי בלבד אלא מפקיע את המעשה מגדר מלאכה. ולכן, לרב יוסף, בקנון אין בתמחוי פטור אבל אסור שזהו שינוי, אבל ביד מותר לכתחילה שזה אינו דרך ברירה כלל. (ועיין בספר המכריע לר"י ישעיה מטראני הזקן שכתב בפירושו את הטעם של 'שנוי').

התוספות (ד"ה 'בורר') מחלקים בין אם האוכל מרובה לבין אם הפסולת מרובה. שמה שאומר רב המנונא שאוכל מתוך פסולת מותר אינו אלא משום שאינו דרך ברירה, שדרך הבורר למעט בטירחתו ולברור המועט מן המרובה. ובחיטים, הפסולת מעטה מן האוכל ולכן הבורר את האוכל אינו עושה כדרך הבוררין ומותר: אבל במקרים שהאוכל מועט מן הפסולת מותר לברור את הפסולת דוק שזהו שינוי, ואם יברור את האוכל יתחייב חטאת.

אבל הרמב"ן בחידושו לשבת וכן הר"ן דחו את דברי התוס'. והרמב"ם והשו"ע ושאר פוסקים לא הזכירו את החילוק הזה בין רב למעט אלא סתמו שיברור אוכל מתוך פסולת. (אף שהנשמת אדם בהלכות שבת כלל ט"ז ס"ק ב' כתב להחמיר כדברי תוס' משום שבפוסקים לא נזכר בפירוש להיפך.) וביאור דבריהם הוא: שפתרונות האמוראים אינם מבוססים על החילוק בין דרך ברירה לשאינו דרך ברירה בלבד, אלא על מושג חדש - 'דרך אכילה'. שפיקושו הוא, שלא נאסר על האדם לאכול כדרכו. וכל מה שנחשב לאכילה כדרכה אינה ברירה מקצועית, וזהו הבסיס לטענותיהם של כל האמוראים לעיל. שברירה לזמן קצר, או ביד, או אוכל מפסולת, או פחות מכשיעור נחשבת דרך אכילה ומותרת. (כל אהד על פי שיטתו) ולפי זה ודאי שאין חילוק בין אם

הפסולת מרובה לבין אם האוכל מרובה (אם לא מטעם אחר של מוקצה כשהפסולת מרובה שיש שכתבוהו אבל הב"י דחה). שהרי עיקר ההיתר ליטול אוכל נובע מכך שזהו דרך אכילתו. היתר זה של דרך אכילה פותח פתח לכמה אחרונים להתיר ברירה כאשר היא דרך אכילה. ולכן, נבוא כאן במלואם את דברי הראשונים שהזכירו בטוים אלה.

הרמב"ן בחידושו לשנת כשהוא מפרש את סברת רבה המחלק בין שיעור לפחות מכשיעור כותב: "קסבר רבה (בגירסתנו שבגמרא מופיע רב חסדא) שאין בבורר פחות מכשיעור איסור כאופה פחות מכשיעור אלא כאוכל ומצא פסולת בחתיכה שהוא אוכל, שמפריש הפסולת מתוך האוכל שהוא מותר." (ועיין גם תוס' רא"ש).

ובחידושי הר"ן: "אבל לפי שעה כשהוא אוכל מתוך פסולת אינו אלא דרך אכילה דבהתירה עסיק, ואילו היה פסולת מתוך אוכל אפי' לאכול לאלתר אסור. דלעולם הוא דרך ברירה וחיוב דבאיסורא קא עסיק".

והרשב"א בתשובה (ח"ד סי' ע"ה) כתב: "לא אמרו לאלתר שזה כדרך שבני אדם אוכלים" וראה הוא בכך היתר עקרוני. ולכן רצה לדמות להיתר זה גם מי שחותך מאכלו לחתיכות קטנות ואוכל לאלתר שאין זה דרך שחינה אלא דרך אכילה ומותר.

וכבר הר"ח כתב בסוגיין: "דמלאכת מחשבת אסרה תורה והאי לאו מחשבת היא דלא קא מכוון אלא לאכילה".

לפי סברא זו יתכן והחילוקים רמוזים גם בלשון הברייתא בכך שאמרו "בורר ואוכל". (ועיין במוהר"י אבולעפיא הובא בתשובות מוהרי"ט צהלון סי' ר"ג מה שסמך על היתר זה וראה עוד בתשובות רב פעלים ובשו"ע הגר"ז ובבר"י ועוד נפרט נושא זה של דרך אכילה בהמשך דברינו.) בענין היתר זה יש להעיר לסוגיא של סחיטת בוסר. שר"ת אוסר לסחוט בוסר הואיל ואינו ראוי לאכול וכתבו האחרונים (הערו"ש והט"ז והא"ר) שלא לאלתר מותר כמו כל ברירת אוכל מפסולת לאלתר ולעומת זאת המ"א כתב שם שאסור, כיון שכל ההיתר של לאלתר הוא משום שאין דרך ברירה באוכל מתוך פסולת מה שאין כן בזה, דרך ברירתו הוא דאי אפשר בענין אחר.

כלומר, לדעת המ"א, ההיתר של לאלתר הוא דוקא במקום כזה שיש חריגה בשיטת ברירה זו מברירה רגילה אבל כאשר אין דרך אחרת, אז גם בתנאי ההיתר אסור לבורר כיון שהיא דרך ברירה. אבל לשאר האחרונים בתנאי הברירה המותרים - תמיד מותר.

אמנם הרבה אחרונים כתבו שהנושא שם כלל לא שייך לבורר אלא לדש, והלשון שנכתבה שם אינה אלא להוכיח שאין זו פריקת אוכל מאוכל. וכך מסתבר מלשון תוס' ועיין בבניה"ל שהאריך בזה. אגב עיון בגמרא, יש לשים לב שהניגוד המובא בדברי אביר לבטול "לאלתר" הוא הבטול "בו ביום"

ומכאן דייק הגר"א שעד בו ביום נחשב לאלתר. ועוד נביא בהמשך את דברי שאר הפוסקים לגבי הגדרת לאלתר.

בהמשך סוגית הגמרא נאמר: "אמרו רבנן קמיה דרבא, א"ל שפיר אמר נחמני (אביי)".

לאחר מכן מובאת עוד בריליתא: "היו לפנינו שני מיני אוכלין וביירר ואלל וביירר והניח, רב אשי מתני פטור. רבי ירמיה מדיפתי מתני חיוב." ומקשה הגמרא, "רב אשי מתני פטור, והא תניא חיוב? לא קשוא, הא בקנון ותמחוי הא בנפה וכברה."

ופרש"י שהקושיא - "והתניא", מיוסדת על הברייתא שלעיל. ויסוד הקושיא הוא מן הלשון "פטור" שמשמעו אסור, וא"כ לא יתכן שמדובר בברירה לאלתר, שא"כ היה צ"ל מותר לכתחילה. ולפיכך, כשתירצה הגמרא שהברייתא מדברת בנפה וכברה משמע שגם הסיפא וגם הרישא של הברייתא הראשונה מדברים בנפה וכברה. והרישא שמתירה, לפירוש אביי היא בברירה לאלתר. א"כ, משמע מכאן, שלאחר מותר לברור אף בנפה וכברה. (ולפירוש רב המנוגא הרישא מתירה אוכל מפסולת אף בנפה וכברה) וכן דייקו מרש"י התוס' ועוד ראשונים, ודחו דבריו מכח משנה בביצה ממנה משמע שנפה וכברה אסורים בכל ענין. אמנם, הפנ"י דחה את הדיוק מרש"י והסביר שכונתו היא שרב אשי למד את הברייתא הראשונה עפ"י החילוק של רב יוסף. ומה שתירץ בנפה וכברה - חיוב, הכונה לסיפא של הברייתא ומה שמתירה הרישא זהו ביד. אבל כל ההיתרים לפי אביי הם לאלתר בלבד. ויש דוחק בפירושו, שא"כ עד שהקשינו על רב אשי מן הברייתא הראשונה הרי ידענו שהיא קשה בעצמה מן הרישא לסיפא ואם הוכרח לחלק בין דו לנפה וכברה כרב יוסף א"כ זהו ג"כ החילוק בין שתי הברייתות ומאי קושיא.

ולפי הפנ"י גם רש"י סובר שבנפה וכברה חיוב גם לאלתר. בכל אופן, מכח הקושיא שהקשו הראשונים על רש"י, פירשו הם שהקושיא על רב אשי בגמרא: "והתניא חיוב" נובעת מברייתא כלשהי שאינה לפנינו.

2. ברירה בין שני מיני אוכלין

מן הברייתא השנליה שלשונה הוא "שני מילני אוכלין" לפי רוב הגירסאות, (ולפי חלק מן הגירסאות זוהי הגירסא גם בברייתא הראשונה) מוכח שגם בין שני מינים של אוכלין יש ברירה ולא בין אוכל לפסולת בלבד. ואף שאין כאן פסולת, "אותו שאינו חפץ בו חשיב פסולת לגבי אותו שחפץ לאכול וכן משמע בירושלמי" (תו"ד ה"ה היו). (וכ"כ תוס' בשם ר"ח ועיין בפ"י המאירי כאן שהביא שתי גירסאות ובפירוש המאורות).

והרמב"ם בהלכות שבת (ח', י"ב) כתב: "הבורר אוכל מתוך פסולת או שהיו לפניו שני מיני אוכלין ובורר מן ממיין אחר בנפה וכברה, חיוב. בקנון או בתמחוי פטור. ואם בירר בידו לאכול לאלתר, מותר." אמנם, הב"י כתב לדייק מתוך דברי הרמב"ם חילוק בהגדרת לאלתר בין בורר אוכל מפסולת לבורר אוכל ממיין אוכל אחר. (ועיין בספר פתחי מגדים שהאריך לבאר חילוק זה של הב"י ברמב"ם על פי שיטתו.) והר"ד עראמה כתב לדייק מן הרמב"ם שבשני מיני אוכלין אין כלל חילוק בין

נוטל אוכל לנוטל פסולת לפי שאין אוכל ואין פסולת והכל מותר בידו
לאלתר אבל רוב האחרונים דחו דבריו. (ועיין עוד במאמר "רבביה" ל).
ובפשטות משמעות דבריו כדברי התוס'.

אחר כך מביאה הגמרא מעשה: "כי אתא רב דימי, אמר: שבתא דרב ביבי
הואי ואיקלעו רבי אמי ורבי אסי, שדא קמייהו כלכלה דפררי. ולא
ידענא אי משום דסבר אוכל מתוך פסולת אסור, או משום עין יפה קא מכוונן".

מעשה זה מוכח שמה שמותר לברור מותר לא רק בעבורו אלא גם עבור
אחרים. שהרי הגמרא לא אמרה שעשה כן (זריקת הסל לפי שהוא) כדי
להימנע מלברור לאחרים. אלא מטעמים אחרים. וכן כתבן להלכה הפוסקים
והתוס' דייקו כן מן הבטוי בורר ומניח. (רביס הביאו ראיה זו ובראשם
מוהריט"ץ סי' ר"ג. ועיין בברכ"י שהאר"י להוכיח שדבר זה מוסכם.)
ולבסוף מביאה הסוגיא: "חזקיה אמר הבורר תורמוסים מתוך פסולת שלהם,
חיוב. לימא קסבר חזקיה אוכל מתוך פסולת אסור? שאני תורמוסים וכו'.
וכפסולת מתוך אוכל דמי."

משאלה זו של הגמרא מוכח שפשוט היה לה שאוכל מתוך פסולת מותר.
ופסולת מתוך אוכל חיוב. (חילוקו של רב המנונא) מהתירוץ של רב
אשי מוכח שסבר כחילוקו של רב יוסף. ורבה אמר: שפיר אמר נחמני
(אביד).

ומכאן נראה לומר שהגמרא נוטה לפסוק כשלשת התירוצים הללו (רב
המנונא, רב יוסף ואביד). כמו כן אפשר לדייק מלשון ההתקפות על
התירוצים השונים. ששתי ההתקפות הראשונות הן מן הדין: "וכי מותר
לאפות לבו ביום" "וכי מותר לאפות פחות מכשיעור". ואילו שתי
ההתקפות האחרונות אינן אלא מלשון הברייתא: "מידי קנוץ ותמחוי
קתני" "מידי אוכל מתוך פסולת קתני" (ועיין מוהריט"ץ ר"ג שדן בראיה
זו). ואפשר לדייק מכל זה ששלשת התירוצים האחרונים נתקבלו, ושני
התירוצים הראשונים נדחו. וכן כתב הק"ח וכן הסכימו התוס' וכ"כ הר"י
ופסקו כן הרמב"ם והשו"ע.

אלא, שעדיין יש מקום לברר האם התירוצים השונים חולקים אחד על
השני להלכה, או שמסכימים הם להלכה וכל מחלוקתם אינה אלא בפירוש
הברייתא. שאם נאמר שהם חלוקים להלכה ונקבל את שלשתם הרי ינבע מכך
שכל אחד מן התנאים להיתר, בידו, לאלתר, ואוכל מתוך פסולת יספיק
לבדו בכדי להתיר את הברירה אף אם התנאים האחרים לא יתקיימו וכן
דיקנו מרש"י ד"ה והתניא שלא לאלתר יהא מותר אף בנפה וכברה. וכ"כ
בספר המכריע ועוד ראשונים שלא לאלתר מותר אף בפסולת מתוך אוכל. (והאר"י
עפי"ז ר"י מטראני בניתוח הסוגיא, ע"ש במכריע.)

אבל, אם נאמר ששלושת הפתרונות הללו מסכימים זה לזה להלכה אלא
שחולקים רק בפירוש הברייתא א"כ בכדי להתיר ברירה צריכים שלשה תנאים:

ביד, לאלתר ואוכל מתוך פסולת ואם יחסר אחד משלשת התנאים הללו יהא חייב. (ובקנון פטור אבל אסור.) וכך כתב הר"ח בסוגיין וכ"כ התוס' בשם ר' פייב וכן פשט דברי הר"ף (אף שהמשנ"ב עה"ע) וכן פשט דברי הרמב"ם בפרק ח' הי"ב והי"ג, אלא כי את המקרה של פסולת מתוך אוכל לאלתר לא הזכיר בפירושו. ומכאן יצא מוהר"י אבולעפיא לפרש שבשעת סעודה ממש מותר גם פסולת מאוכל. אבל פשט דברי הרמב"ם משמע כר"ח שצריכים שלשה תנאים בכדי להתיר.

ג. ברירה בשני מינים שאינם אוכלים

והנה, בכל הסוגיא הזו ובכל הראשונים ובפוסקים הראשונים לא הזכירו אלא בורר אוכל מפסולת או שני מיני אוכלין אבל מה שאינו אוכלין כלל לא הזכיר.

אבל הט"ז בסי' שי"ט הביא ראיות מכריעות. שכתב רש"י (שבת ע"ד ע"ב ד"ה שבע) "טוחן הרגבים ושוחקן הדק הוי טוחן, ובורר הצורות הדקות מתוכן הרי שתיים". וכ"כ בד"ה "חקלב י"א" "בזרר יפות (קנים) הרי זה בורר". הרי לנו מפורש ברש"י שגם בהנהגה גם בדברים שאינם אוכלין. ומצאתי שגם הר"ח כתב כך שם "השלך קליפיהן וקנים שאינם ראויים למלאכה, חייב מטרם בורר", וכ"כ לגבי צורות. וכ"כ שם בערוך ובמאירי ובחזקוני הר"ן ובאוצה"ג (פירושים) ועוד.

בעקבות הדברים המפורשים הללו מחדש הט"ז חידוש גדול שלא נזכר קודם לכן. ושמשפיע רבות למעשה והוא שברירה אינה רק באוכלין. אמנם בערוך השלחן כתב שהכל בתנאי שיש תערובת אבל אם ניכר בלי מהבירה אין זה בורר אבל מודה הוא שבתערובת יש ברירה גם בדברים שאינם אוכלין.

אבל האור שמח על הרמב"ם פ"ח שדי בה נכרא. ואומר, שטעו בהבנת הט"ז וגם הוא לא התכוון לעולם לומר שיש בהירה בכלים ובגדים אלא בצורות ובקנים. וכך כותב האו"ש בסברא המסתברת: "דע, דבורר גדרו הוא בדבר הבלול יחד ומשתמש כשהוא בלול. בזה אם בורה מאתו פסולת מתוך האוכל או בשני מינים הוי בורר והוי מלאכה. אבל בדבר שאינו בלול לא שייך בורר. וזה מה שמעורר הירושלמי: רמונין מגו רמונין, מעתה אפילו בני נשא מגו בני נשא. פירוש דאינן בלולין. ולפי זה בורר כלי מתוך כלי, דאטן משתמש כשהן בלולין? והלוא בכל קערה משתמש בפני עצמה? ולא שייך בהו בורר אלא דהט"ז כתב דבורר הוי לא במאכל לחודה, רק בעץ ומתכות גם כן, והביא על זה ראיה מדברי רש"י גבי חלתא דבורר קנים יפות חייב. ושם יכול לעשות כשהן בלולין. וזהו שכתב הט"ז סי' שי"ט ס"ק י"ב דמדברי התוס' נראה דדוקא באוכלין הוי בורר ולא כלים והביא דברי רש"י. וממך שפליטה קולמוסן כלים, הביאו המחברים הבאים אחריו, דגם בכלי איכא בורר. וטען בזה דבמלאכת בורר צריך שיהא בלול ואין זה לא בכלים ולא בבגדים אלא שמאכל לאו דוקא וכמ"ש."

אבל בשו"ע הגר"ז ובמשנ"ב ובעוד אחרונים הביאו דברי הט"ז לגבי כלים ובגדים וספרים וכן בחיי אדם, בכלכלת שבת ובבן איש חי, אמנם עיין בשו"ת ציץ אליעזר חי"ב סי' ל"ה וכן בשו"ת יביע אומר או"ח חלק ה' סי' ל"א שצירף את דברי או"ש כדי להתיר במקרים מסוימים ברירה בדברים שאינם אוכלין. ויש להעיר כאן שלדעת רע"א אין ברירה אלא בגידולי קרקע אבל רבים דחו דבריו והקשו עליו כמה וכמה קושיות.

ד. ברירה במין אחד

יש לעיין האם הגדרת אוכל ופסולת או שני מיני אוכלין היא על פי הגדרה או בליקטילית דהיינו על פי הסתכלות אנשים שעבורם הם שני מינים שהרי בורר היא מלאכת תיקון אוכל. ויתכן, שאם לא נחשב הדבר בעולם לתיקון, אף שעבורו זה תיקון אין זו מלאכה. או שדי אס עבורו הם אוכל ופסולת או שני מינים אף שלאחרים נחשב כמין אחד.

והנה המ"מ בהלכות שביתת עשור פרק א' הקשה על שיטת הרמב"ם בקינור. שפירש הרמב"ם שקינור ירקות שהותר ביוהכ"פ מן המנחה ולמעלה מפני עגמת נפש הוא: "שיסיר את העלים המעופשות ויקצץ השאר ויתקן אותו לאכילה" והקשה המ"מ: "והקשו על פירושם דאי להסיר העלים הרעים, היינו בורר! והיינו מלאכה גמורה (וא"כ, אין הותרה ביוהכ"פ) ויש לי לתרץ לדעתם דלא מיקרי בורר אלא מתוך פסולת גמור, או ממין אוכל ממין אוכל אחר כנזכר פרק ח' מהלכות שבת, אבל זה הכל מין אוכל אחד הוא ואין העלים הללו פסולת גמור ולא ראויים להיקרא פסולת. ואפשר שראויים לאכילה ע"י הדחק. וכיון שכן, אין בזה אלא משום שבות בשבת והותר ביום הכפורים. ואעפ"י שאמרו, מחבץ חייב משום בורר וכן משמר, התם בדברים לחים".

מדברי המ"מ רואים בפירוש שברירה היא מושג אובייקטיבי, כלומר שצריך שיהיה הבדל הניכר גם לאחרים בין האוכל לפסולת או בין שני המינים שאם לא כך לא עשה מלאכת תיקון אף אם הועילה לו עפ"י דעתו. וא"כ ברור שאם במין אחד יאכל מקצתו ויניח מקצתו אין זה בורר. ² אכן, מה שכתב המ"מ שנאסר משום שבות והותר ביוהכ"פ רק מפני עגמת נפש -

2 אכן יש להקשות על המ"מ מן הגמ' בשבת דף ע"ד ע"א ששואלת מדוע המשנה לא מונה כותש בין אבות מלאכות ומתמצת שכן עני אוכל פתן בלא כתישה וכתב רש"י שם וכן בשאר הראשונים שזהו טעם מדוע לא מנו אותו במשנה אבל ודאי שהוא אב מלאכה. ועיין ברשב"א ובר"טב"א שכתב שרק המפונקים היו כותשים. הרי לנו שקליפה זו אף שרבים אוכלים אותה עם החטה ורק המפונקים מסירים אותה, אעפ"כ נחשבת כפסולת שהמסיר אותה חייב משום דש.

נחלקו האחרונים בכונתו. המג"א בס"י תרי"א הביין כנראה בדברי המ"מ שברירה במין אחד אסורה מדרבנן משום שבות כיון שנראה כבורר. אבל האליהו רבה בס"י שי"ט דחה דבריו וכתב שכונת המ"מ שיותר לגמרי לברור במין אחד ומה שכתב שאסור משום שבות הוא מטעמים אחרים הנוגעים למקרה של קינוב ירק ביוהכ"פ. או משום שמכין לחול או משום שאינו לאלתר.

ומש"כ שאינו לאלתר אינו מובן שממ"נ אם אנו סוברים שדעת המ"מ שברירה ממין א' הותרה ואינה מלאכת בורר מה לי לאלתר ומה לי לאחר זמן. ועיין בברכ"י כאן שפירש דברי המג"א שאין כונתו להוכיח מן המ"מ איסור אלא להוכיח שעליהם שראויים ע"י הדחק חשובים פסולת. ולמעשה כתבו שמפשט דברי ה"ה נראה כמג"א ולא כא"ר שהם מדין בורר אלא שהסכים עם הא"ר שיתכן שהטעם הוא מפני שאינו לאלתר. ולא הבנתי כיצד דייק מפשט דברי המ"מ שהאיסור מדין בורר וגם הוא לא כתב מהו הדיוק ולכאורה נראה שאפשר לפרש דבריו כא"ר שהטעם משום מכין מיו"ט לחול.

ועיין בשו"ע הגר"ז שתפס כדבר פשוט שיש איסור דרבנן בברירה במין א' כשראויין לאכול ע"י הדחק ונראה שכך הביין את המ"מ וכמג"א.

לסיכום, מדברי המ"מ הללו רואים שברירה במין א' ודאי אינה דאורייתא ולא"ר מותרת לכתחלה אם הפסולת ראוייה להאכל ע"י הדחק ולשאר אחרונים (ברכ"י, גר"ז, מג"א) אסורה מדרבנן.

- מדברי ה"ה הללו רואים גם שלולי טעם זה של ברירה במין א' היה נחשב הקינוב לבורר אף שלכאורה העלים המעופשים מחוברים לקלח. ומוכרח להוציא אותם כדי להגיע לעלים הטריים. אם לא שיעקם ידו והוא דרך אכילה ובכל אופן אסור. וסותר הדבר דעת כמה מן האחרונים (ראה בספר טל אורות, ובבית מנוחה ועוד) הסוברים שבמקרה שהפסולת מחוברת לאוכל וחיובים להסיר מוצא המעופשות כדי להגיע לטריות מותר. (וכ"כ הפמג"ד וכן כתב מהרי"ל ואלו זהובאו בבית"ל ובמשנ"ב להלכה) וכן הקשה הפמג"ד על עצמו מדברי מ"מ הללו. אלא אם נפרש שבדברי המ"מ הם בעלים נפרדים וכן הביין הפמג"ד ודוחק. ועיין עוד בדברינו בהמשך בנושא זה. -

והט"ז כתב שאין לחלק בין מין אחד לשני מיני משום שסבר שברירה היא ענין סובייקטיבי התלוי באדם עצמו. דהקדגו, אותו חלק שרוצה לאכול חשוב אוכל. ומה שרוצה להניח נחשב לפסולת.

בענין זה יש בידינו גם תשובה ארוכה של התרוה"ד שבעקבותיה פסק הרמ"א בשו"ע: "אבל כל שהוא מין אחד, אעפ"י שבורר חתיכות גדולות מתוך קטנות לא מיקרן ברירה".

וז"ל תרוה"ד: (או"ח, נ"ז) "אמנם נראה דאפילו לפי"ז לא חשיב ברירה אלא דווקא בשני מינים ולא במין אחד כלל. דודאי דווקא נקט התנא וכן כל המחברים שני מיני אוכלין. מ"מ שני מיני דגים לאו מין א' מיקרי. אמנם נראה דמאד היה כנגד סברת הלב דשני מינים הניכרים בהפרדתם, חתיכות גדולות שמונחים יחד, שיהא שייך בהו ברירה. דלשון המרדכי פרק כ"ג לא משמע הכי, הילכך יזהר אדם משני מיני פירות

שנתערבו וכו' משמע דוקא כשהם מעורבים ואינם ניכרים אבל בכיה"ג אע"ג דאין כל מין ומין מסודר בפנ"ע, מ"מ לא מיקרי מעורב. אפס, הואיל וכתב בסמ"ג דהבורר פסולת מתוך האוכל ואפי' בורר לאלתר חיוב חטאת, אין לחלק ולהקל בלא ראייה ברורה, ולא להתיר אלא שיקח משני המינים להשהותם לסעודה אחרת אם לא ירצה לבורר אותן שיאכל עתה. ונראה, דכיה"ג לא חשיב בורר, הואיל ובורר משני המינים הוה כאילו בורר ממין אחד. (ואע"ג דאין לדקדק זה ממאי דנקט שני מינים דאיכא למימר דלא אתי לאפוקי אלא היכא דליכא אלא מין אחד אבל לעולם בדאיכא תרי מיני לקמיה אפי' יבורר משניהם חשיב ברירה. אמנם, מלשון אשר"י דלעיל משמע קצת דלא חשיב ברירה כיה"ג כשהוא בורר שני המינים דכתב, אותן שירצה לאכול עתה משמע דקאי על המין ור"צ לומר, אותו המין שרוצה לאכול עתה ומשום דצריך לבורר מין ממין נקט ליה)."

בעקבות דברים אלו האריכו הפוסקים האחרונים מה נחשב למין אחד ומה נחשב לשני מינים כמו פירות חמוצים ומתוקים, שני מיני בשר וכדומה בכל אופן בורר שגדלים שונים באותו מין לא יחשבו לשני מינים.

והברכ"י הביא דברי אורחות חיים (מ"ה ע"ב) המביא מקור נוסף לענין זה והוא רבינו פרץ המתיר לבורר חתיכות בשר זו מזו. ויש שהסבירו על פי ההיתר הזה את דין סינון ביצה לחרדל שחלמוץ וחלבון נחשבים למין אחד ועיין לקמן.

ה. ברירה תוך כדי אכילה

כתב המשנה ברורה בביה"ל: "ויש להסתפק אם שם בורר מונח דוקא כשבורר מקודם ומכין לאכול לאלתר אבל אם בעת האכילה גופא שאוחז בידו ורוצה לאכול, מוציא הפסולת ומשליכו לא שייך בורר אף שעושה דבר זה קודם האכילה דזהו דרך מאכל או דילמא לא שניא. אלא, צריך להשליכו אחר שיאכל דוקא, או שישליך מן האוכל עמו. ומצאתי בספר ברכי יוסף שנחלקו בדבר מוה"ר יעקב אבולעפיא ומוהרי"ט צהלון שמהרי"א מיקל ומוהרי"ט אומר. ומטעם זה אוסר (מוהרי"ט"ץ) להשליך הזבוב מן הכוס אא"כ ישפוך גם כן קצת משקה עמה. והתיר רק מטעם אחר. (שאיין ברירה בלא אלא משמר ועיין בדברינו בהמשך.) וכתב הברכ"י דמסתימת הפוסקים שלא חילקו בזה משמע דפסולת מתוך אוכל אפילו באופן זה חייב. ובינותי בספרים ומצאתי שהראשונים פליגי בסברא זו. דהנה, בחידושי הרמב"ן מוכח כדברי מוהר"י אבולעפיא הנ"ל דזה לשון הרמב"ן בליקוטיו על שבת ע"ד "שאיין דרך ברירה בכך (פחות מכשיעור לס"ד דרבה) אלא כאוכל ומצא פסולת בחתיכה שהוא אוכל, מפריש הפסולת מתוך אוכל שהוא שמוטר. הוי שהרמב"ן נקט זה למילתא דפשיטא דזהו לאו דרך ברירה... אמנם מדברי הרא"ש בתשובה והועתקו דבריו בשו"ע (סעיף ט"ז) משמע דס"ל כמוהרי"ט"ץ. דלא התיר שם במים שיש בהם תולעים לסנון בתוך פיו ע"י מפה רק מטעם דמה שמעכב בשעת שתיה את הפסולת שלא יכנס לתוך פיו אין זה מעין מלאכה ומותר. ומדלא קאמר סתם דבשעת שתיה גופא אין שייך בורר אלא ודאי דס"ל כמוהרי"ט"ץ דלא שניא."

והנה ברור שהמשנה ברורה לא ראה את תשובת מוהרי"ט צהלון ואת דברי מוהר"י אבולעפיה (מצפת) המובאים שם באריכות במקורה. אלא כפי שמובאת בתמצית בברכ"י. אך המעיין בדברי מוהרי"ט"ץ (ר"ג) יראה שהאריכו שניהם בראיות. והראיה שמצא המשנ"ב מתשובת הרא"ש נידונית שם באריכות, והסבירה מוהר"י אבולעפיה יפה על פי שיטתו. והנה לעצם הענין. כבר ביארנו למעלה שהרבה הראשונים ובכללם הר"ח, הרמב"ן, המאירי, וח"י הר"ן הבגנו שהתיריים בברייה נובעים מן היסוד של דרך אכילה. וכתב מוהרי"ט"ץ בשם מוהר"י אבולעפיה שיותר להוציא צרעה מכוס משקה בשעת שתיה, לפי שבשעת אכילה ממש לא נאסרה ברירה אף שנאסרה לאלתר. ולפי זה הסביר את דברי הרמב"ם שלא הזכיר בפירוש שלא לאלתר פסולת מתוך אוכל חייב לפי שבשעת סעודה ממש גם פסולת מתוך אוכל מותר. ולכן א"צ להכניס לפיו האוכל והפסולת ולהוציא הפסולת מפיו, אלא כבר כשאוחז בידו יכול להפריש הפסולת מן האוכל. ומוהרי"ט"ץ דחה דברי וואר שכיון שהתירו לאלתר רק אוכל מתוך פסולת אין חילוק גם בשעת אכילה ממש ויכול רק להוציא מפיו את הפסולת.

ותשובת הרא"ש המתירה לסנך התולעים ע"י שתיית מים במפה, אינו אלא מפני שמפריש ומערב הפסולת שתיכנס לתוך פיו ולא בורר אותה מן האוכל, ולא מפני שהיא שעת אכילה.

אבל הרב יעקב אבולעפיה פירש תשובת הרא"ש לפי שבלח הוא מסנן במפה וא"כ ודאי שאילולי שהיה מערב בפיו את הפסולת אלא שהיה מסננו לתוך כלי ודאי שנחשב לבורר ואין זה דרך שתיה ממש אלא כשמעכבו בפיו מה שאין כן ביבש כשאוחז בידו שיכול להפריש הפסולת מן האוכל קודם אכילה ממש.

והברכ"י הסכים עם מוהרי"ט"ץ שאין להתיר אף בשעת אכילה ממש. וכן מאמר שכתב שכשאוכלים דגים בסעודת שבת "דמה שנוהגים לקרוע הדג מגבו ולהסיר השדרה שבאמצעה דיש להיזהר בשבת מלעשות כן דהו"ל בורר פסולת מתוך אוכל דחייב אפי' דלאלתר... וכן יזהר כל אדם שלא להשליך עצמות הבשר לחוץ אלא בדרך אכילה דהיינו עצם שיש עליו קצת בשר יאחוז בו לאכול ממנו ולהשליכו אח"כ מידו" וגם יהא זריז נשכר להזהיר בני ביתו ועל ברירת האינשאלטה שתהא סמך לסעודה ואוכל מתוך פסולת כמ"כ...". ועיין בבית"ל שלימד זכות על העולם שאין מחמירים. אבל בשו"ת רב פעלים הסכים עם מוהר"י אבולעפיה וכן בספר בן איש חי (פרשת בשלח) וכן כתב: (תשובה כ"ו או"ח ח"א) שהסכים הרב בית דוד. ומתוך כך התיר לאכול אבטיח ותוכ"ד אכילה להסיר בידו הגרעינים.

וז"ל שו"ת רב פעלים (או"ח ח"א סי' י"ב) והנה... דהטעם דהתירו חז"ל לברור אוכל מתוך פסולת כדי לאכול לאלתר, לאו משום דהותרה מלאכת הבורר לאלתר, אלא מטעם כל שהוא בורר לאלתר דרך אכילה הוא זה, והרי הוא מתעסק באכילה, דאי אפשר לאכילת הפסולת עם האוכל ביחד ואין זה בכלל מלאכה וכמפורש בלבוש....

ושם בסי' י"ט: "והיינו דגבי בורר כשנוטל הפסולת בידו הוי דרך אכילה, דהא אי אפשר לאכול הפסולת עם האוכל".

והברכ"י הביא משם מהר"ל ואלו שמותר להסיר מוצא העלים המעופשים כדי להגיע לטרייס ואין זה דרך ברירה כלל אלא דרך תיקון המאכל והביאו הבה"ל וגם הם בונים על אותו יסוד של דרך אכילה מותר אלא שמצמצמים אותו באופן שא"א להגיע אחרת אל האוכל. שאין זה בורר אלא אוכל כדרכו ואין יכול להגיע לאוכל בלא להסיר הפסולת. וכך כתב הפמ"ג ד.

ויש שסמכו ע"ז להתיר לקלוף פרי שא"א להגיע לפרי בלא להסיר הקליפה והוא דרך תיקון המאכל. (ויש שהתירו שם מטעם אחר שהקליפה מחוברת לפרי או מפני שראויה ע"ז הדחק לאכילה ועיין לקמן.) כלומר, שכאשר אין לי דרך אחרת בלא להסיר הפסולת או כאשר צריך לעקם ידיו כדי להגיע לעליס הטרייס הרי שהסרת הפסולת אינה דרך ברירה אלא דרך תיקון מאכל. (אמנם, אפשר שיש מסכימים לזה אך לא למוהר"י אבולעפיה שמתיר דרך אכילה אף כאשר אפשר להוציא אוכל מפסולת.)

וכבר הבאנו לעיל שמדברי המ"מ דקינב משמע שלא כהיתר זה, וכבר הקשה כן הפרמ"ג ד על עצמו. וגם המאמ"ר כתב שיעקס ידיו להוציא העלים הטרייס מתוך המעופשים.

ועיין בחזו"א סי' נ"ג שדחה היתר זה של דרך אכילה, והחמיר אף בשעת אכילה ממש להצריך לברור אוכל מפסולת. ועיין בדבריו שהאריך לפרט כיצד לנהוג בדוגמאות שונות של בשר מעצמות ושל דגים ועוד.

ו. ברירה באוכל המחובר לפסולת

מתוך דברי הר"ח לחלק בין בורר לדש: "הדש, הוא המפרק הפסולת המחוברת לאוכל ומכינתן לברירה... זורה והבורר והמרקד כולן מעבירין פסולת המעורבות באוכל ואינה מחוברת כגון קליפה שצריכה פירוק או כגון עפרורית שצריכה ניפוץ אלא מעורבת בלבד" (ונראה שצריך לגרוס בדבריו שאינה צריכה פירוק וכן שאינה צריכה ניפוץ). מדברים אלו יצאו כמה מן הפוסקים לחלק שבאוכל המחובר לפסולת אין דין של בורר ומתוך כך התירו לקלוף פירות שהקליפה היא פסולת המחוברת לאוכל.

ועיין בספר בית מנוחה דיני סעודת ליל שבת אות ז"ך שכתב: "ולוי איש צעיר נראה דבתפוחים כיון שקליפתם היא מחוברת לאוכל והוא גוף אחד אין במה שקולפן משום ברירה אלא הוא כחותך מגוף התפוח ולא דמי לקליפת בצלים ושומין דאין קליפתן מחוברת להאוכל חיבור גמור שיחשב חותך ממנו". (והוא נגד דברי המג"א שכתב על קליפת שומין שאסורה שה"ה קליפת תפוחים.) וכך האריך בספר פתח הדביר שי"ט ו' שבדבר המחובר אין משום בורר. והתיר אכילת הדג תוכ"ד הסרת העצמות נגד דברי המאמ"ר והתיר ברירת העלים המעופשים המחוברים לחזרת, והסתייעו הפוסקים הנ"ל ממאירי שבת (קלד) האומר שמותר לנקר הירך מגידים שבו ביד"ט ואין חשש בורר לפי שחותך בידו.

ומהיתר המרדכי פ"ק דביצה שכתב שאין בעיה של בורר בניקור הירך אבל גם המאירי וגם המרדכי לא כתבו בפירוש מדוע אין בורר בניקור. (אם כי יש רמז במאירי באמרו "חותך" ואין זו ראייה חותכת) ולא אמרו מפני שאין בורה במחובר.

ובכל אופן קשה עליהם מן המ"מ של קינוב. ועיין בספר טל אורות שהאריך בדין קילוף פירות. והרה"ג ר' עובדיה יוסף בקול סיני סמך על היתר זה שמחובר אינו בורר. עיי"ש. והמשנ"ב צירף גם סברא זו ללימוד זכות שלימד על האוכלים דגים כדרכם וכתב: "כיון שהעצמות והבשר הם בחיבור אחד". אם כי לא ברור בדיוק מדבריו האם בונה לימוד הזכות על כך שבמחובר אין בורר או על כך שזהו דרך אכילה וכדומה ועיי"ש. אמנם בכל האמור קשה לראות ראייה ברורה שאין ברירה במחובר, והפמ"ג ד הקשה על המ"א האוסר קילוף תפוחים שהרי הקליפות ראיות לאכילה ע"י הדחק, וא"כ הוי כברירה במין אחד וכמ"ש ה"ה בקינוב ירק (הבאנו לעיל). ועיין בתשובות הרב פדינשטיין שליט"א שכתב שאמנם הפמ"ג ד הקשה על המ"א אבל אינו חולק עליו שקילוף נחשב בורר וע"ש שחולק בין קליפת פרי לבין עור של ענף. ועדיין צ"ע.

ז. סינון ביצה לחרדל

המשנה במסכת שבת פרק עשרים: "ונותנין ביצה במסנת של חרדל" וכותבת הגט' שם "תני יעקב בן קרחה לפי שאין עושים אותה אלא לגוון". וכתב רש"י שם "למראה, שהחלמון יפה לגוון ולא החלבון, הילכך אידי ואידי אוכל הוא ואין כאן ברירה פסולת מאוכל".

ודבריו צריכים ביאור. סו"ס הרי בורר חלמון שגחץ לו לגוון מתוך חלבון וא"כ מדוע לא יחשב לשני מיני אוכלין. והנה מפשט דברי רש"י משמע היסוד של ברירה במין אחד לפי שהוא מעוניין בחלמון אבל באמת שניהם מין אחד של אוכל. וא"כ יש כאן סיוע גדול למש"כ בשם תרוה"ד ומ"מ, וגם הגדרה מרחיבה שחלמון וחלבון חשובים מין אחד. וכן כתבו חלק מן האחרונים. והסביר בשו"ע הגר"ז שמה שכתבה הגמ' שאינו עשוי אלא לגוון הכונה שאילו רצה לאכול החלמון היה אסור מדין שבות של מיחזי כבורר (וברור שמקורו במ"מ של קינוב עפ"י פ"י המג"א שהבאנו לעיל ודלא כא"ר).

אבל היות שאינו מסנן החלמון מן החלבון מחמת שהוא חפץ לאכול את החלמון ולא את החלבון אלא מחמת שהחלמון מועיל לתקן מראה החרדל ולא החלבון, ואף שמשליך את החלבון עם הפסולת ואוכל החלמון עם החרדל, מ"מ כיון שהסינון אינו בשביל האכילה אלא בשביל תיקון המראה, אינו נראה כבורר אוכל מפסולת כיון ששניהם מין אוכל הם.

אבל הפמ"ג פירש מטעם אחר שההיתר הוא מפני שאין במיון משום ברירה. כלומר שכאן אינו מתקן שום מאכל מפסולת ולא מעוניין במין א' מתוך מין שני אלא מעוניין בשניהם אבל באופן נפרד ובצורה ממוזנת ולפיכך אין זה בורר אלא מעוניין בשניהם אבל לא יחדיו. והמשנ"ב דחה דבריו וכתב שזהו דין בורר כיון שמפריד בין מין א' לשני. וברור שנחלקו בהבנת מלאכת

בורר שהפמג"ד הביין שעיקרה תיקון מאכל. ולפיכך עצם ההפרדה שאין בה תיקון אלא רק מיון אינה מלאכה. ובענין זה הסתפק הפמג"ד. והמשנ"ב הביין שעיקר המלאכה הוא ההפרדה מן התערובת וכל מין ש"מפריע" לחבירו להיות לבד נחשב לו כפסולת. והמשנה ברורה מסביר את הדין הזה מטעם אחר שהחלמון ירד לגיוון ולא לקחו למאכל. ונראה לפרש דבריו שאין רגע שהחלמון עומד בפנ"ע אלא היה חלק מביצה ועתה הוא טפל וגיוון בחרדל א"כ אין זה בורר שהרי לא נטל חלמון לשימוש או לאכילה. ועיין בספר פתחי מגדים בראש הסימן שהאריך לבאר את המחלוקת הזו בין הפמג"ד והמשנ"ב על פי יסודות בורר ונפק"מ שלפי המשנ"ב אסור באיסור תורה ליטול חלמון בכלי מחלבון כדי לאוכלו או כדי לערבו במאכל ובמסקה לאכילה. אבל לפי ספיקו של הפמג"ד יהא מותר. ולפי ההסבר הראשון שזהו ברירה במין א' הרי שלגר"ז כל ההיתר אינו אלא מפני שעשוי לגיוון אבל לאכילה אסור מדרבנן משום שבות של נראה כבורר. אבל לפי המתירים לכתחילה מטעם של ברירה במין א' יהא מותר גם אם יקח החלמון לאכילה. ואגב, המאירי פירש שאין זה כלל בורר לפי שמסנן את כל הביצה לחרדל גם חלבון וגם חלמון. ולרמב"ם פירוש אחר עיין ברמב"ם וב"י. ועיין בספר טל אורות שהאריך לנתח דין זה לפי הפירושים השונים ולהסביר את ההיתר של "לגיוון".

ח. אגוזים בקליפותיהם

מתוך הבנת סוגיא בביצה כתבו התוס' שכאשר הפסולת מרובה על האוכל א"א ליטול כלל את הפסולת ואת האוכל מדין מוקצה. ועיין כאן בתוס' ובטור, ובב"י שלהלכה לא התחשב בכך לגבי שבת ואכז השמיט דין זה בשו"ע סי' ש"ט. אבל הרא"ש שסבר כן כתב שבאגוזים, אף שהקליפות מרובות על הפרי אגן זה נחשב לפסולת מכיון שהקליפה שומרת לפרי. וכל המעיין בדבריו רואה שברורה כונתו דוקא לענין מוקצה, שאין הקליפה נחשבת למוקצה היות והיא ראויה לשמור הפרי, מה שאין כן בתם עצמות וקליפין. וזה לשון הרא"ש: "נראה דאגוזים ובטנים שנשתברו ומונחין עדיין בקליפתן. ואעפ"י שהקליפה מרובה על האוכל, לא מיקרי שם פסולת עליהו כיון דאורחיהו בהכי והוי שומר לפרי ולא דמי לעצמות וקליפין". וקטע זה מתייחס לקטע קודם שבו כתב הרא"ש: "פסולת מרובה על האוכל מי איכא מאן דשרי - פרש"י אפי' בטלול אסור". אמנם היש"ש פ"ק בביצה פירש כן גם לגבי בורר. שמפני שהקליפה שומרת לפרי אינה נחשבת ברירת קליפות אגוזים מתוך הפרי למלאכה. וזה לשון רבינו ירוחם: "אגוזים ובטנים ושקלים ששברן ועדיין מונחים בקליפתם, אעפ"י שהקליפה מרובה על האוכל, מותר לבררו ביד כדרכו ולא יקרא פסולת מרובה על האוכל, כיון שדרכם בכך והוי שומר לפרי ולא דמי לעצמות וקליפין שכבר נפרדו לגמרי".

והיש"ש כתב: (ביצה פ"ק סי' מ"ב) "אכז נראה דאינו דומה (אגוזים בקליפתם) לבורר אוכל מתוך האוכל דהיינו משום שהם שני מינים. כפסולת ואוכל, אבל הכא מין אחד הוא ואין שם פסולת עליו ובאיזה ענין שמתקן האוכל מתוך השומר תקן אוכל בעלמא הוא ואין שם מלאכה עליו".

כלומר, הים של שלמה הביא את הרא"ש גם לענין בורר. אבל טעם ההיתר שכתב מפני שהקליפה שומר לפרי ואינה כעצמות וקלפין שכבר נפרדו לגמרי, אינו ברור. האם כונתו מפני שהם מחוברים לקליפות או מפני שכך הוא דרך אכילתם. וכתב המשנ"ב: "וכגון האנשים והנשים שמכנינין המאכל להביא להשלחן ג"כ אין נזהרין כלל וקולפין העצמות מעל הבשר מקודם וא"כ נכשלים באיסור חיוב חטאת. ואמרת לי לחפש עליהן זכות דהיינו לא מיבעיא אם העצמות רכיכי וראויים לאכילה דמצוי הוא דאף לאחר שמפרידם חוזר ואוכלם דודאי אין שם פסולת עליהן כלל אלא אפי' אם הם קשים, והוא משום כיון דהעצמות והבשר הם בחבורה אחד שיין בעניננו מה שהביא המג"א בסי' תק"י בשם יש"ש לענין לוזים ובטנים שנשתברו ועדיין הם בקליפתם דאף לענין בורר, מין אחד הוא ואין שם פסולת עליו, ובאיזה הענין שמתקן האוכל מתוך השומר, תיקון אוכל בעלמא הוא ואין שם מלאכה עליו, עכ"ל. (ואף שדחה המ"א זה מהא דכתב הב"י בסו"ס שכ"א בשם הירושלמי דהקולף שומים וכו' אבל לאלתר גם המג"א מודה אין שם בורר עליו...). ואף הכא נמי תיקון אוכל בעלמא הוא ואין שם פסולת עלהו כיון דעדיין לא נפרדו ומחוברין ביחד. וזה דוחק לומר דדוקא שם טובר היש"ש כן משום שקליפת אגוזים שומר לפרי וכך קליפת השום דזה אינו משום דהיש"ש ש'מדמה איסור ברירה לאיסור טלטול המוזכר שם ברא"ש וטור, ובאיסור טלטול מחלק שם הרא"ש והטור בהדיא בין עצמות לזה משום שהעצמות כבר נפרדו משמע שבלא נפרדו דינו כמו אגוזים". מדברים אלה נראה שהמשנ"ב הבין את התירן של היש"ש מדין מחובר. שכל דבר המחובר נחשב כמין אחד שחיתוכו אינו ברירה אלא תיקון מאכל שלפחות לאלתר מותר. וצריך להבין דבריו.

ט. סינון מים במפה

כתב הרא"ש בתשובה: (כלל כ"ב סי' ט') והובא בשו"ע - "נשאל אם מים שיש בהם תולעים אם מותר לשתות ע"י מפה בשבת מי הוי כבורר או משמר? מותר הוא לשתות. דלא שייך בורר ומשמר אלא במתקן הענין קודם אכילה או שתיה שלהא ראוי לאכילה או לשתיה, זהו דרך מלאכה, אבל אם בשעת השתיה מעכב לפסולת שלא יכנס לתוך פיה, אין זה מענין מלאכה ומותר."

מן הרא"ש ש הזה מוכח שאם רק מעכב הפסולת שלא תיכנס לפיו אין זה בורר. והנה, במשנה ברורה כתב להוכיח מהרא"ש ש הזה נגד הרמב"ן ולומר שאף בשעת אכילה ממש יש ברירה, שהרי לא התיר פה מטעם שהוא בשעת אכילה אלא מפני שמעכב הפסולת מלהיכנס לפיו. אמנם אפשר לטעון אחרת ולומר שפירוש דבריו כיון שהוא דרך שתיה אין זה בורר אלא שבמים אין אפשרות אחרת לתקן אלא אם כן יסנן קודם, ואילו היה מסנן במפה לתוך כוס ודאי אין זה נחשב שעת שתיה ממש, אלא כמוציא פסולת מאוכל שאסור. (אף לאלתר לרוב הפוסקים) אבל בחתיכת דג או אבטיח שמוציא בידו הפסולת כשמכניס האוכל לפיו שזה שעת אכילה ממש יתכן שאין זה בורר אלא אוכל ושותה כדרכו שמותר. וכך פירש את דברי הרא"ש מוה"ר יעקב אבולעפיא מובא בתשובת מוהריט"ץ ר"ג ואדרבה הביא הרא"ש ש הזה כראיה לשיטתו שמותר בשעת אכילה ממש להוציא פסולת מאוכל. והמעין בדברי משנ"ב יראה ברור שלא ראה את תשובת מוהריט"ץ במקורה אלא כפי שמצוטטת תמציתה בברכ"י.

י. ברירה בלח

ובאותה תשובה כותב מוהריט"ץ היתר אחר להנצאת צירעה מכוס מיט. וכותב"א אין ברירה בלח וגם את הצירעה ישלח" וכן העתיקו מהר"ם חאג' דז ושאר אחרונים. וכיון שהעתיקו רק משפט זה פירשו רבים שכונתו שהצירעא אינה מעורבת במשקה אלא צפה ולכן אין זו תערובת שהבורר ממנה נקרא בורר. וכ"כ החזו"א בסו' נ"ד באו"ח ותמה על הט"ז שכתב שאסור להוציא חרק ממשקה אלא בציהוף. מעט משקה ועוד תמה שאם נחשב הדבק לתערובת מה מועילה נטילת חרק עם מעט משקה. וכתב שיתכן והתערובת היא מעט המשקה הספוג בחרק וסביבתו המעורב עם שאר המשקה ולכן צודק הט"ז שצריך ליטול מעט משקה עם החרק. אמנם המעיין בתשובת מוהריט"ץ במקורה יוכח שכונתו היא שאין בורר בלח אלא משמר. כלומר ברירה היא לברור יבש מיבש, אבל בלח אין ברירה אלא בשמור דהיינו סינון. ולפיכך, כאשר צירעא מעורבת במשקה הרי יש לנו כאן ציהוף של יבש עם לח ולכן אם נוטל הצירעא אינו נחשב כבורר לפי שלא נוטלו מתוך דברים יבשים וגם אינו נחשב כמשמר לפי שלא סינון את המשקה במשמרת כמו המסנן מיס מתולעים. ולכן אינו בורר. (אמנם יתכן שאם נעדין בעומק הטעם הזה הוא שוב מטעם שאין כאן תערובת). כאן מקום להזכיר הבדלים נוספים בין ברירה ביבש לברירה בלח. שברירה ביבש לדעת המ"מ אין במין א' אבל בלח יש. כ"כ בהל' שביתת עשור. וזה הטעם של מחבץ ועוד. וכן יש הבדל לגבי אוכל ופסולת שי"א שבלח אין שיין החלוק בין אוכל לפסולת לפי שכל ברירה בלח היא פסולת מאוכל ויש שחלקו על סברא זו. ועדיין צ"ע.

יא. שטיפת פירות מלכלוך

פסק השו"ע בסעיף ח' דין המשנה: "אין שורין את הכרשינין דהיינו שמציף עליהם מיס בכלי כדי להסיר הפסולת ולא שפין אותן ביד כדי להסיר הפסולת דהוה ליה כבורר" וכתב על זה המשנ"ב "וה"ה תפוחי אדמה וכל כיה"ג לא יתן עליהם מיס כדי להסיר האבק והעפר מעליהם". (אגב - הרמב"ם לא הזכיר בהלכותיו דין זה כלל.) והנה, נשאלת השאלה, א"כ שאסור להציף פירות המלוכלכים באבק ועפר, מה היתר יש לשטוף בברז פרי שיש עליו עפר, ועדיין מנחת יצחק סו' לח כרך ה'. יש שרצו לחלק בין רב למעט. שבפרי אחד ששטפו מלכלוך אין זה בורר. ועדיין בקצות השולחן סו' קכ"ה שהאריך להסביר מדוע אין זה דרך בהירה ומה החילוק בין ברירה לשטיפה. ויש שרצו להתיר משום שיש אנשים שאוכלים פירות באבק בלא שטיפה וא"כ אין זה בורר כפי שכתבנו.

ויש שכתבו שאם העפר דבוק בפרי הרי הוא כמקלף קליפה שרבים התירו. (ועדיין בשו"ת בציוץ אליעזר ח"ו סו' ל"ד.) ויש שאמרו שכל מה שנאסר אינו אלא בהצפת הכרשינים במים וכך עושין בתפוחי-אדמה שע"י השריה זו יוצא הלכלוך וגם נברר וצף למעלה אבל שטיפת פרי במי ברז אין זו דרך ברירה כלל אלא דרך רחיצה ומותר והביאו ראיות מן ההיתר לשטוף דגים שנזכר בשו"ח, לגבי בישול, ומן ההיתר לשטוף כלים למ"ד שגם בכלים יש איסור בברירה. (ועדיין בתשובות הרב פרינשטיין או"ח א' סו' קכ"ד.) ועדיין בספר שמירת שבת כהלכתה ובמה שהביא בהערות ששמע מהחזן"א.

יב. משמרת

איתא במשנה הראשונה בפרק עשרים שבמסכת שבת: "רבי אליעזר אומר: תולין את המשמרת ביו"ט ונותנין לתלויה בשבת. וחכמים אומרים: אין תולין את המשמרת ביו"ט ואין נותנין לתלויה בשבת אבל נותנין לתלויה ביו"ט". וכתב רש"י שם: "אם תלויה היא נותנין לתוכה שמרים ומסנן דאין דרך בורר בכך". וכך פסק השו"ע - משמרת אפי' תלויה מע"ש אסור ליתן בה שמרים אבל אם נתן בה שמרים מע"ש מותר ליתן עליהם מים כדי שיחזרו צלולים לזוב". והנה בטעם ההיתר הזה כתבו האחרונים: "והטעם שאין בנתינת מים משום בורר שהמים שהוא נותן צלולים הם ואין דבר שצריך לברר מהם. ואעפ"י שהמים יזובו מן השמרים עם קצת מן היין הנשאר בלוע בהם מותר.

ולכאורה, הרי באמצעות העברת המים במשמרת הוא בורר בין השמרים לבין מעט היין שהוציא מהם? וצריך להסביר שכיוון שאין הוא מתעסק בשמרים לברור מהם יין משמרים אלא מתעסק במים שהם כשלעצמם צלולים ורק שתוכ"ד שעוברים הם במשמרת נוטלים הם מן השמרים מעט יין ואין זה נקרא בורר. ובפרט שלא ברר את כל היין שיש בשמרים (ואף שדרך כלל בורר מעט מן האוכל גם יחשב בורר, ועיין בערוך השלחן כאן שרצה לתלות זאת במחלוקת בבלי וירושלמי). ועיין בטל אורות שהאריך לברר מהו ההיתר כאן ומדוע אינו נחשב גורם לבורר. מתוך היתר זה כתב בחזו"א להתיר הזרמת מים בשבת דהן מסננת שתלויה בברז שמטרתה לסנן המים מחול. כיון שהמים קודם שבאו למסננת דרך העולם לשתותם אף בלא סינון, וא"כ אינם נחשבים לתערובת אוכל ופסולת, אלא שבשעה שעוברים המים דרך המסננת שכבר הצטבר בה חול הם נבררים מן החול, וזה דומה למשמרת ויותר קל ממנה כי שם עדיין יש לשאול שברר השמרים, אבל כאן ודאי לא ברר מים מן החול שנתקבץ אלא כל החשש שברר את המים מתערובת החול שנצטרף אליו במסננת, וזה מותר כיון שהמים קודם שבאו היו צלולים (לפחות לרוב בני אדם) ולפיכך אין זה נקרא כבורר המים.

ויש לעיין אם אדם יוצק מים חמים למסננת שצבר בה תמצית עלי תה מבושלים (באופן המותר מצד בישול); וא"כ המים קודם שיצק אותם ודאי שאין בהם ברירה שהם צלולים ותוך כדי שעוברים במסננת נוטלים תה מן התמצית, ועשה תה, האם דומה הדבר למשמרת שמותר כלוץ שיוצק מים צלולים ואף שנוטלים המים את היין מן השמרים, וא"כ גם כאן יהא מותר אף שברר התה מן התמצית. ואולי אפשר לחלק וצ"ע.

יג. תערובת

דבר פשוט הוא שתנאי למלאכת בורר היא היות תערובת של אוכל ופסולת או של שני מינים שבלעדיה ודאי שאינו נקרא בורר. מה היא הגדרת תערובת זו.

מן הגמרא הביאו הפוסקים שמים או יין שהם צלולים מותר לסנן במשמרת ואעפ"י שיש קיסמין דקיץ הואיל וראויים לשתות בלאו הכי (לשון הסמ"ג והובא ברמ"א) ואם המינים בולטים מאד אחד מן השני גם זה ודאי שלא תקרא תערובת לענין בורר וכן ראינו בתשובת תרוה"ד שהבאנו לעיל:

"אמנם נראה דמאד היה נגד סברת הלב דשני מינים הניכרים בהפרדתם, חתוכות גדולות שמונחים יחד שיהא שיין בהו ברירה". וכך לשון המרדכי פכ"ג: הילכך יזהר אדם משני מיני פירות שנתערבו וכתב תרוה"ד דוקא כשהם מעורבים ואינם ניכרים, אבל בכיה"ג, אע"ג דאין כל מין זמין מסודר בפנ"ע, מ"מ לא מיקרי מעורב: ה"י" אס כז כתב לבסוף שאין להקל בלא ראייה ברורה.

וכ"כ בספר ערוך השלחן: "דבדבר הניכר הרבה לעין הרואה לא שיין לומר בזה ברירה שאין זה ברירה אלא נטילה בעלמא... ואין לומר הא גם שני מיני פירות נראים לעין כמו תאנים וענבים דאינו כן, דמתוך קטנותם וריבויין צריכין לברור זה מזה".

והאחרונים הבינו כן את טעמו של מוהריט"ץ שכתב להתיר להסיר צירעא מכוס משקה שאין ברירה בלח וגם את הצירעא ישלח מפני שהיא צפה וניכרת וכ"כ מהר"ם חגיז. אעפ"י שהוא עצמו כתב טעם אחר כפי שכבר ביארנו.

ועיין בחזו"א סל' נ"ג שתמה על הט"ז שהרי נטילת דבר הצף וברור אינו נקרא ברור והביא על זה כמה ראיות ודוגמאות מן הש"ס (אלא שהסניור דברי הט"ז בענין אחר כפי שביארנו למעלה). ועיין בשו"ת יביע אומר או"ח חלק ה' סי' ל"א שהאריך בזה וכתב את דברי המ"א על שומן הצף וכתב שאף למה שכתב התרוה"ד שאין להקל בלא ראייה ברורה בכל אופן יודה דכל כיה"ג שהדבר ניכר לעין כל רואה לא שיין בזה ברירה. אמנם מה מוגדר כדבר הניכר ומה מוגדר כדבר המעורב נחלקו בו פוסקי זמננו כל אחד עפ"י דרכו (בבגדים, ספרים, כלים וכד') הלוא בספרתם.

ובשו"ע פסק: מותר לערות בנחת מכלי לחבירו ובלבד שיזהר שכשיפסוק הקילוץ ומתחיל לירד ניצוצות קטנות הנישופות באחרונה מתוך הפסולת יפסיק ויניחם עם השמרים. ועפ"י"ז התיר החזו"א ליצוק תה שמעורב בו תמצית עד לשלב שמגיע לתחתית הכלי ששם מתרכזת התמצית. (יציקה בנחת ולא בכוח שאז מלכתחילה יש תערובת). ועיין גם בבן איש חי מש"כ לגבי מזיגת תה מכלי שמוקנת בו רשת קטנה לסינון.

גם היתר זה יסודו בכך שאינו נקרא תערובת כשמערה בנחת כיוון שהמשקה צף מתוך הפסולת. ועיין בספר שמירת שבת כהלכתה שהביא בהערות הרבה מקורות לענין זה של תערובת.

יד. לאלתר

מהי הגדרת לאלתר?

רבינו חננאל כתב כאן בסוגיא: שיעור מה שמיסב על השולחן באותה סעודה בלבד".

והרמב"ם כתב (פ"ח ה"ג): "בורר אוכל מתוך פסולת בידו להניחו אפילו לבו ביום, נעשה כבורר לאוצר וחיוב. היו לפניו שני מיני אוכלין מעורבין ברור אחד מאחד ומניח לאכול מיד. ואם בירר והניח לאחר זמן

אפילו לבר ביום כגון שבירר בשחרית לאכול בין הערבדים חייב".

וכתב בב"י שהרמב"ם מחלק בשיעור לאלתר בין אם הוא בורר אוכל מפסולת לבין אם בורר אוכל מאוכל.

ורבינו ירוחם כתב (נתיב י"ב ח"ח): כלומר לאותה סעודה אבל לבר ביום כלומר שבורר ומניח לסעודה אחרת של אותו יום בעצמו אסור.

והמרדכי כתב (בשבת פרק כלל גדול) "לא לתר - פי' ראב"ן לברור ולהניח כמלוא פיו ולהכניסן לפיו. א"נ לברור כדי סעודתו להתחיל ולגמור אחר ברירתו אבל לאכול אחר שעה נעשה כבורר לאוצר." ועייין בלבוש סעיף ב'. והמ"א (בסי' שכ"א ס"ק ט"ו) כתב: לגבי חותך הירק דק, שמה שהתירו לאלתר (והרשב"א השוה טוחן לבורר בענין זה). הוא "יצאת בית הכנסת - דבעינן סמוך לסעודה ממש".

ובחיי אדם (כלל ט"ז אות ב' ואות ג') כתב: "סמוך לסעודה".

והר"ז בשו"ע שלו כתב (אות ג') "ואינו קרוי לאלתר אלא סמוך לסעודה ממש אבל אם לא זאכל עד לאחר שעה אסור".